

Ember és állat viszonyának változó megközelítései a Bibliában és a teológiatörténetben

■ SZŰCS KINGA

Noha a ma általános bibliaolvasási gyakorlat többnyire az evangélium üzenete szempontjából lényegtelen részletként tekint a bibliai szövegekben megjelenő állatokra, az Ószövetségben gyakran és az Újszövetségben is rendszeresen találkozunk az ember–állat kapcsolatra vonatkozó, értelmezés után kiáltó utalásokkal. Ezek között akadnak rövid, kiegészítő, magyarázó jellegű megjegyzések és hosszabb narratív egységek is, amelyekben az állatok az emberhez hasonló, olykor az embernél is jelentősebb ágenciával rendelkező főszereplők. Noha a nem emberi létezők a Biblia korabeli ember világtapasztalatának elidegeníthetetlen részei, valamint a bibliai szövegek is reflektált tudással rendelkeznek a teremtményi lét emberitől eltérő módozatairól, az igehirdetői és igemagyarázó gyakorlat még mindig hajlamos pusztán kortörténeti érdekességként tekinteni az őket megjelenítő passzusokra. Korunk sokasodó, antropogén ökológiai problémái azonban elengedhetetlenül szükségessé teszik a nem emberi létezőkkel kapcsolatos gondolkodás és bánásmód történeti és kulturális gyökereinek mélyebb megértését és az állatokkal szemben „természetesnek” tekintett instrumentalizáló és kizsákmányoló viszonyulásmódokkal szembeni teológiai állásfoglalást.

A teremtés koronája? A határhúzás igénye ember és állat között

A nyelvhasználat fokozatosan kialakuló képességének köszönhetően öntudatra ébredő ember határozott igénye, hogy az őt körülvevő dolgok és jelenségek kaotikus özönében valahogy tájékozódni tudjon, hogy rendet tegyen. A nyelv által megalkotható kategóriák segítségével határokat húzunk, elválasztjuk a feketét a fehértől, a férfit a nőtől, a kereket a szögletestől. Noha a minket körülvevő valóság természete egyáltalán nem ilyen – egyik kategóriából a másikba többnyire kontinuos az átmenet –, az elválasztóvonalak segítik a megértést, a nyelvi-fogalmi keretek között pedig nagyon is valóságosnak látszanak. Az ember önmeghatározási kísérletei is jól mutatják ezt a törekvést, az identitáskeresés legfőbb eszköze az eltérőtől, a mástól való elhatárolódás. De vajon honnantól kezdve más a másik? Az ember emberségét egy sor olyan tulajdonsággal szokás definiálni, amelyek tekintetében a hozzá filogenetikai szempontból legközelebb álló élőlénycsoporttól, az állatoktól elkülönül. Az ember az állattal ellentétben beszél, gondolkodik, önmagára és közösségének működésére reflektál, morális szabályokat követ, két lábon jár, tudatában van élete végességének, álmodik, kérdez és hazudik (mesél) – mindezek révén pedig képes a környezetét kreatív és tudatos módon (olykor radikálisan) átalakítani. Ha közelebről szemügyre vesszük ezeket a tulajdonságokat és képességeket – különösen a modern zoológiai felismerések tükrében –, láthatjuk, hogy ezek a határok mégis elmosódnak, vannak átmeneti zónák, ahol ember és nem emberi létező között az átmenet fokozatos, nem ugrásszerű.

Állatok és ember az Ószövetségben

A biblikus megközelítés csak első látásra igazít el: hajlamosak vagyunk az ember istenképűségét mindezen tulajdonságok summájának tekinteni, holott az eredeti héber kifejezések ezeket a jelentéseket bizonyosan nem tartalmazzák (1Móz 1,26–27). Az Isten képére és hasonlatosságára teremtett ember nem esszenciájában különül el az állatvilágtól, hanem sokkal inkább funkciójában; feladata Isten igazságos uralmának közvetítése és az isteni rend megőrzése. 1Móz egymás mellé helyezett jahvista és elohista teremtéstörténete zavarba ejtően eltérő perspektívából tekint az emberre. A hétnapos teremtéstörténetben a folyamat aktív szakaszának végén, a hatodik napon kerül sor a szárazföldi állatok és az ember megteremtésére (1Móz 1,26–28). Az ember megkülönböztetett feladatot kap, de az uralkodásra szóló mandátum egyáltalán nem az események záróakkordja, maga a hatodik nap sem az emberre mondott áldással, hanem a teremtmények közös étkezésével (a teremtmények közötti élő kapcsolat képeivel) zárul (1Móz 1,29–30), és csak a hetedik nap „megáldott és megszentelt” isteni nyugalma teszi teljessé a teremtett világot (1Móz 2,2–3). Az elohista történet az embert állítja az elbeszélés fókuszába, és a legalapvetőbb életfeltételek biztosítása után az ember lesz az első a porból és isteni leheletből teremtett lények sorában (1Móz 2,7). Az állatok megteremtése (1Móz 2,18–19) ebben a narratívában az ember kapcsolódási igényére felel: Isten sokféle társat ad az embernek, ám igazán csak a vele lényegileg azonos, saját húsból alkotott lényvel tud közösségre lépni (1Móz 2,22–23).

Az Ószövetségben az állatokhoz fűződő viszony hierarchikus és partneri jellegű is lehet. A sorrendiség, illetve az ember uralkodásra/őrzésre szóló mandátuma az ember kiemelt státuszát erősíti, ugyanakkor nem téveszthető szem elől, hogy a nem emberi létezők saját jogukon (és nem csupán az emberi közvetítésnek köszönhetően) állnak kapcsolatban Istennel. Az özönvíz után alanyai a szövetségekötésnek (Isten szövetséget köt „mindennel, ami testben él”: 1Móz 9,15), önálló részesei a teremtmények hálaadó kórusának

(Zsolt 104; 147; 148; Dán 3,51–91), alanyai a mózesi törvénynek (bűnösnek találtathatnak és büntethetőek: 2Móz 11,5; 21, 28–32; 23,5; 23,12; 3Móz 20,15–16; 5Móz 25,4), illetve az emberhez hasonlóan osztályrészük a sebezhetőség és a végesség (Zsolt 49, Préd 3,19). Bizonyos esetekben az embernél hatalmasabbak is lehetnek, az emberre veszélyt jelentő ragadozók, a tömegekben felbukkanó kártevők, valamint a nagy termetű tengeri és szárazföldi élőlények időről időre határozott erőfölénybe kerülnek az emberrel szemben. A hétköznapi életközösség tapasztalatain túl külön kategóriát képeznek a mitikus állatok (Jób 40,15–31), amelyek rendszerint állat- és emberfeletti tulajdonságokkal rendelkeznek, és legfőbb feladatuk egy-egy fontos tanítás átadása, illetve illusztrálása (például a beszélő állatok esetében, 1Móz 3; 4Móz 22,22–34).

Újszövetségi hangsúlyeltolódások

Az Újszövetség lényegesen kevesebb figyelmet fordít a nem emberi létezőkhöz fűződő kapcsolat bemutatására. A területi eltérés mellett oka lehet ennek, hogy a Jézus életét és az ősgyülekezetek mindennapjait ábrázoló elbeszélések elsődlegesen városi környezetben játszódnak, a szereplők a lokalitásból (a hosszú távú helyhez kötöttségből) kimozdulnak, korábbi állandó kapcsolataikat megszakítják, és radikálisan új közösségekben keresnek megújulást. A hagyományos családi kapcsolatok, amelyek az állatokkal is megosztott ókori életközösségbe, oikoszba ágyazódnak, jelentőségüket veszítik a közeli parusziára váró, frissen verbuválódott közösségek keretei között. Az állatok ezen közösségeknek nem részesei saját jogon, a közvetlen kapcsolat hiánya pedig a szövegeken is nyomot hagy. A vadon élő, illetve haszonállatok elsősorban a képes beszéd tárgyai, a jézusi példázatok olyan hivatkozási pontjai, amelyeknek a köztudatban még van referenciális értékük, a városiasodó létformában azonban már csak jóval kisebb mértékben részei a hétköznapi tapasztalati világának (lásd pl. Mt 18,11–14; Lk 15,3–7; Mt 25,31–46; Lk 12,24; Mt 13,47–50; Mt 23,37).

Az Újszövetség valós természeti vonatkozásban szegény, nem utolsósorban azért, mert tekintet a megváltásra, a Krisztus áldozatából fakadó új élet horizontjára szegezi. Az új Jeruzsálemről szóló hosszú újszövetségi leírás (Jel 21–22) ember által épített környezetként mutatja be az új égből az új földre alászálló szent várost, amelyben mindössze egyetlen „állat”, a szimbolikus Bárány kap csak helyet (emellett arról értesülünk még, hogy a tisztátalannak számító ebek a falakon kívül maradnak, Jel 22,15). Az új Jeruzsálem megjelenítése a természeti hivatkozásokat illetően éles ellentétben áll az ószövetségi előképekkel: míg ott az élők sokfélesége, a teremtmények proliferációja, az élet differenciált kiteljesedése képszerűen is ábrázolódik (Ez 47; Ézs 60; Zak 2,7), az Újszövetségben egy szinte steril, nem emberi létezőket meg sem említő környezettel találkozunk. Az újszövetségi perspektíva az embert helyezi a megváltás fókuszába, jóllehet a kozmikus (minden teremtményre egyformán kiterjedő) megváltás képei a páli levelekben helyenként hangsúlyossá válnak (Róm 8,19–25; Kol 1,16–20).

Teológiatörténeti változások az ember–állat viszony megítélésében

Az erősen antropocentrikus újszövetségi látásmód a teológiatörténet hosszú évszázadain keresztül szinte töretlenül érvényesül. A bibliai állatok az írástérmezés számára nem a teremtet világ saját jogú szereplőiként, hanem anyagtalan, szimbolikus lényekként tűnnek fel, a hétköznapi életben sem jelentenek többet, mint tetszés szerint kihasználható erőforrást, esetleg az esztétikai élvezet/borzongás

tárgyat. Az emberi lét drámájában díszletként felfogott természeti létezőkre csak kevesen reflektálnak ettől eltérő módon. Néhány középkori, a kiközösítés ódiumával újra és újra szembenézni kénytelen teológus és misztikus (például Eriguena vagy Bingeni Szent Hildegárd) ugyan eljut a teremtmények egymástól való szoros függésének, teremtett világban játszott szerepe fontosságának, illetve önálló istenkapcsolatának belátásáig, manapság leginkább az épp nyolcszáz éve elhunyt Assisi Szent Ferenc viszonyulása válik egy új szemléletmód mértékadó előfutárává. Rá hivatkozott Lynn White emblematisztikus cikke az 1960-as évek végén, amelynek programját („legyen Ferenc az ökológusok védőszentje”) II. János Pál pápa hajtotta végre 1979-ben. A szigorúan emberközpontú szemlélet ellen, a teremtett világ egészének integritása érdekében fellépő Ferenc pápa talán legfontosabb enciklikájának, a 2015-ös *Laudato si'*-nek a kezdő szavai is a Szent Ferenc-i lelkületet tükrözik.

A protestáns teológia viszonyulása az állatokhoz a kezdetektől fogva kettős: Luther egyrészt természetes adottságként tekint az emberi felsőbbrendűsége és az egyéb teremtett létezők fölötti uralkodásra, másrészt meglepő érzékenységet tanúsít a nem emberi létezők kiszolgáltatottsága és sebezhetősége, valamint a teremtett létezők sorsközösségének kérdései iránt. A 17–18. századi klasszikus pietizmus az Isten országának megvalósításán szorgoskodó keresztény életvitel gyakorlati oldalának fontosságát hangsúlyozva hozta létre az első állatvédő szervezeteket, illetve vezette be a „társteremtményiség” (Mitschgeschöpflichkeit) a 20. század második felében újrahasznosított fogalmát. A modern protestáns teológia – elsősorban Karl Barth természeti teológiát erős gyanakvással szemlélő közelítésmódján alapuló – közömbössége a természet iránt máig megnehezíti a szekuláris gondolkodásban az 1960-as évek végétől megerősödő ökológiai szemléletű felismerések teológiai recepcióját. A szöszékeken, gyülekezeti alkalmakon még ma is ritka, hogy a nem emberi létezők üdvtörténeti szerepéről hallhatnánk, vagy akár csak a protestáns teológia nagyarányú természetfeledésére rácsodálkoznánk.

Korunk állatszemplélete – Teológia az „animal turn” után

A 20. század második felében lejátszódó nagy eszmetörténeti fordulatok sorába illeszkedik az úgynevezett *animal turn*, amely az ember–állat viszony iránti fokozódó történelmi, irodalomtörténeti, filozófiai érdeklődésben nyilvánul meg. Az „állat” ettől fogva nem csupán a biológia és a kapcsolódó természettudományok vizsgálatának tárgya, hanem olyan, a humán- és társadalomtudományok érdeklődésére is számot tartó terület, amelyben a kutató és a kutatás tárgyának viszonya megváltozik: az állatok cselekvő és a világot sajátos módon tapasztaló szubjektumként kerülnek az érdeklődés fókuszába. Mindennek mélyén az a felismerés munkál, hogy a világ megtapasztalható az emberi tapasztalástól eltérő módon is, és ezeknek az világszleléseknek van relevanciája az ember által megélt valóságra nézve is. A kortárs nemzetközi rendszeres teológiai gondolkodásban ugyan nyomokban kitapinthatók ennek a szemléletbeli fordulatnak a hatásai, a hétköznapi egyházi gyakorlatban azonban vajmi kevés jelét látjuk a nem emberi teremtményeket akár csak a legcsekélyebb mértékben is szubjektumként (saját érdekekkel és életcélokkal, döntési képességgel, kommunikációs potenciállal rendelkező létezőkként) kezelő gondolkodásmódnak.

A változáshoz mindenekelőtt érdemes megvizsgálunk, milyen mentális képpel rendelkezünk az emberi és nem emberi létezők világban elfoglalt helyét illetően. Ha a *scala naturae* típusú, az embert a létezők hierarchiájának csúcsára pozicionáló, a létezés szintjeinek különböző lépcsőit az emberi képességek megléte vagy hiánya alapján élesen elkülönítő megjelenítések automatikus használa-

ta helyett képesek lennénk kontinuumként gondolni a létezők sokféleképp összekapcsolt hálózatára, s ezzel egy időben az embert is e hálózat integráns részeként (és nem független irányítójaként) tudnánk látni, megtennénk az első lépést az Isten által teremtett világ minden létezőt a közös asztalhoz hívó bankettjének megvalósulása irányába. A keresztény teológia olykor szélsőséges logocentrizmusa nem könnyíti meg a fogalmi nyelvet nem használó nem emberi létezőkkel való kapcsolatfelvételt, de ma már a saját bőrünkön tapasztaljuk a természettől való elidegenedés riasztó következményeit: a természetes élőhelyek zsugorodását, a biodiverzitás drasztikus csökkenését, az élet virágzásának emberi érdekek diktálta, ugyanakkor az emberre is negatívan visszaható korlátozását. A nyelvi modellekre épülő mesterséges intelligencia ráadásul ezt az öntükröző látásmódot erősíti – rendkívül magas környezeti költségek árán – a sokszorosára. A 21. századi teológiai munka fontos eleme lenne annak végiggondolása, hogyan segíthet bennünket a környezeti és civilizációs összeomlás egyre sokasodó fenyegetései közepette a teremtett világ nem emberi létezőivel való kapcsolatok újranyitása. Ahogy arra David Abram öko-filozófus már magyarul is olvasható munkájában felhívja a figyelmet, az emberi tudat egy tágabb ökológiában gyökerezik, létezik kapcsolat belső tudati-lelki világunk és az érzékeink által megtapasztalható valóság között. A nem emberi létezők, köztük a hozzánk nagyon sok mindenben hasonló állatok, megfigyelésük, a velük való nem nyelvi kommunikáció elmélyítése, a „teremtmények kórusába” való reintegráció segíthet a nyelvi elidegenedés falainak lebontásában és a teremtés jóságát dicsérő élet kapcsolódásokra épülő, sokszólamú kibontakozásában.

Ajánlott irodalom

- ABRAM, David 2022. *Az érzékek igézete. Észlelés és nyelv egy több mint emberi világban*. Ford. Kepes János. Polar, Budapest.
- CLOUGH, David L. 2012. *On Animals*. 1. köt. *Systematic Theology*. Bloomsbury T & T Clark, London – New Delhi – New York – Sydney.
- CLOUGH, David L. 2019. *On Animals*. 2. köt. *Theological Ethics*. Bloomsbury T & T Clark, London – New Delhi – New York – Sydney.
- CUNNINGHAM, David S. 2009. The Way of All Flesh. Rethinking the Imago Dei. In: Celia Deane-Drummond – David Clough (szerk.): *Creaturely Theology. On God, Humans and Other Animals*. SCM Press, London. 100–117. o.
- DEANE-DRUMMOND, Celia – CLOUGH, David (szerk.) 2009. *Creaturely Theology. On God, Humans and Other Animals*. SCM Press, London.
- FERENC PÁPA 2015. *Laudato si'*. Ford. Tözsér Endre. Szent István Társulat, Budapest.
- LINZEY, Andrew 2024. *Az állatok teológiája*. Ford. Szabó Miklós – Habány Marianna. Kairosz, Budapest.
- RIEDE, Peter 2002. *Im Spiegel der Tiere. Studien zum Verhältnis von Mensch und Tier im alten Israel*. Vandenhoeck & Ruprecht, Freiburg–Göttingen.
- RITVO, Harriet 2007. On the Animal Turn. *Daedalus*, 136. évf. 4. sz. 118–122. o.
- SCHROER, Silvia 2010. *Die Tiere in der Bibel. Eine kulturgeschichtliche Reise*. Herder, Freiburg–Basel–Wien.
- SZÜCS Kinga 2020. Elmosódó határok: növény – állat – ember. In: Orosz Gábor Viktor (szerk.): *Teológia és határok*. EHE – Luther Kiadó, Budapest. 101–111. o.
- SZÜCS Kinga 2024. Beszélő állatok a Bibliában – az „állati narratívák” értelmezési lehetőségei. In: Lovas Kiss Antal – László Borbála (szerk.): *Tanulmányok az ember és állat kapcsolat értelmezéséhez II*. Debreceni Egyetem Antrozoológiai Kutatócsoport, Debrecen. 31–48. o.
- WHITE, Lynn Jr. 2000. Ökológiai válságunk történeti gyökerei. Ford. Kiséry András. In: Lányi András (szerk.): *Természet és szabadság*. Osiris, Budapest. 27–35. o.